

Guía para desestabilizar unha democracia: os ataques contra a Segunda República (1931-1939).

O capítulo que dedica **Paul Preston** á evolución política do primeiro rexime democrático da historia de España no seu recente ***Un pueblo traicionado. Corrupción, incompetencia política y división social en España de 1874 a nuestros días*** (Debate, 2019) describe con precisión e rigor o obstrucionismo das reformas aprobadas polos gobernos azañistas que desenvolveron as oligarquías que só perderan o poder político, as actuacións destabilizadoras que practicaron as organizacións políticas de dereitas, partidarias da restauración da monarquía ou da instauración dun rexime ditatorial de estilo fascista mediante un golpe de estado, as conspiracións de persoeiros como Juan March, Gil Robles e Calvo Sotelo, entre outros, a carón dalgúns militares africanistas.

Salienta, tamén, a importancia que tiveron os erros deses gobernos reformistas e as consecuencias da aposta de amplos sectores do movemento obreiro, nomeadamente os anarquistas, por unha revolución de estilo soviético que rematase coa situación de miseria e opresión que padecían millóns de xornaleiros sen terra e de traballadores urbanos nunha situación de crise económica que aproveitaron os propietarios e os empresarios para reducir salarios e non contratar aos obreiros que estivesen sindicados.

1. As consecuencias da crise económica na España dos anos trinta.

O despedimento de obreiros cando remataron as obras públicas orzamentadas pola ditadura de Primo ou as paralizaron, sucesivamente, os gobernos de Berenguer e Azaña, aumentaron os retornos ao mundo rural onde os contratos eran moi precarios e a xornada *de sol a sol*. Ademais, as enchentes do inverno de 1930/31 e de arruinaron a colleita de aceitunas polo que os terratenentes recortaron os salarios dos peóns.

A crise económica internacional provocou, tamén, o peche da emigración a América, a suspensión do envío de remesas e o retorno de emigrantes relativamente fracasados, frustrados nos seus proxectos de vida e politicamente concienciados sobre a situación de flagrante desigualdade económica e social que padecían as xentes do común.

Era necesario, pois unha reforma dos mercados laborais e da propiedade da terra que acometeu o goberno provisional en maio e xuño e, despois das eleccións dese mes, os ministros socialistas de Traballo (Francisco Largo Caballero que lideraba a UXT) e de Xustiza (Fernando de los Ríos) no gabinete presidido por Manuel Azaña.

Porén a República tivo escasa capacidade económica para financiar esas políticas de reforma social polo endebedamento herdado da época de Primo de Rivera, a desconfianza da banca internacional e a fuga de capitais da oligarquía interna compensada parcialmente pola depreciación da peseta nun 22% fronte ao dólar que favoreceu as exportacións (Preston, 2019: 253, 258 e 266).

2. A reacción dos poderosos de sempre.

As elites económicas e sociais só perderan o poder político mais conservaban a propiedade dos medios de produción (terras, fábricas, capitais) o control dos medios de comunicación (prensa e radio) e do sistema educativo que estaba en mans da igrexa e organizacións afíns (Preston, 2019: 255).

Calvo Sotelo, o xeneral Martínez Anido e outros políticos vencellados coa corrupción da etapa de Primo de Rivera, fuxiron de España imitando ao propio rei Afonso XIII, que marchara de España con 85 millóns de pesetas. Axiña comezaron a conspirar contra o réxime democrático dende os seus luxosos *retiros* temporais en París ou Niza (Preston, 2019: 256)¹. No entanto, a **Unión Monárquica Nacional** recaudou diñeiro de banqueiros, aristócratas, terratenentes e grandes industriais para promover conspiracións e comprar armas porque sentiron ameazadas as súas propiedades e privilexiada forma de vida antes as medidas reformistas dos gobernos republicanos no referido ás relacións laborais e á redistribución das terras que non se traballasen (Preston, 2019: 259). Coa revista *Acción Española* e co partido Renovación Española convertéronse nos estratexas e financiadores dos grupúsculos de extrema dereita que xurdiron en diferentes provincias de Castela². Os terratenentes ignoraron os decretos aprobados polo goberno provisional, deixaron as terras sen cultivar e non contrataban aos xornaleiros que se afiliaran á FNTT ou a CNT berrándolles “Comed República”. Alicerzaban a súa tiranía na boa avinza que mantiñan cos gobernadores provinciais e coas dotacións locais da Garda Civil que defendían os latifundios e mallaban aos

¹ Militantes da Federación de Xuventudes Socialistas formaron unha barreira humana para arredor do Pazo Real para protexer á familia de Afonso XIII o 14 de abril fronte ás airadas masas populares e impediron, tamén, que incendiaran a casa do xeneral Mola. Martínez Anido volveu a España para converterse no xefe de Seguridad Interior, Orden Público y Fronteras do bando sublevado durante a guerra civil (Preston, 2019: 258 e 272).

² A saber: Partido Nacionalista Español e Legionarios de España de J. Mª Albiñana, Conquista del Estado de Ramiro Ledesma Ramos que se fusionou cos fascistas de Onésimo Redondo nas Juntas de Ofensiva Nacional Sindicalista fusionadas, a súa vez, en 1934, coa Falange de José Antonio Primo de Rivera seguindo o exemplo do NSDAP de Hitler. Estes falanxistas de camisa azul co xugo e as frechas e saúdo á romana formaron os grupos de terrorismo urbano que atacaron a obreiros de esquerdas provocando a desestabilización para xustificar, precisamente, as denuncias do desorde permitido pola República que facían os voceiros da dereita catastrofista (Preston, 2019: 261).

membros das familias pobres que apañasen as aceitunas e belotas caídas das árbores, para manter aos porcos, ou leñas secas para facer a comida (Preston, 2019: 274).

Os **sectores integristas da Igrexa** non soportaron que as medidas laicizadoras do goberno provisional e, posteriormente, a Constitución de 1931 convertese a España nun estado aconfesional cando máis do 80% da veciñanza de moitas poboacións en Extremadura e Andalucía, practicamente todos os homes adultos non asistían aos oficios relixiosos segundo un informe que remitiu o arzobispo de Sevilla ao Papa en 1932 como protesta ante o posicionamento da Igrexa a favor dos privilexiados. A situación era peor, aínda, nos barrios obreiros das cidades e Pedro **Segura**, cardenal primado de España e arzobispo de Toledo, e Isidro **Gomá**, obispo de Tarazona (Zaragoza) constituiron axiña un grupo clandestino para financiar un golpe de estado que volvea a situación anterior. De feito, o bispo de Barcelona Manuel **Irurita** declarou abertamente que necesitaban espadas e artillería, Mateo **Música** (bispo de Vitoria) convocou unha manifestación de carlistas e nacionalistas vascos en Bilbao para provocar disturbios nas rúas e os mozos do Círculo Monárquico Independente fixérono na rúa de Alcalá interpretando a Marcha Real e berrando vivas aos Rei e “muera la República” o 10 de maio de 1931... Prenderon a mecha do **anticlericalismo** que produciu os **incendios de igrexas e conventos** en Madrid, Málaga, Sevilla, Cádiz e Alacante nos días seguintes sin que o goberno mobilizase á Garda Civil para impedilos por medo a aumentar os conflitos nin actuase contra os instigadores que pagaron aos terroristas (Preston, 2019: 262-263).

Os **artigos 26 e 44 da Constitución** aprobada o 9 de decembro de 1931 establecían a supresión do apoio económico do Estado ás ordes relixiosas, a limitación da compra de patrimonio pola Igrexa e a expulsión dos Xesuítas polo 4º voto de obediencia ao Papa. Azaña atendeu as inquiredanzas do cardeal Vidal i Barraquer, con quen mantiña unha relación cordial, sobre os perigos do sectarismo anticlerical da nova lexislación que provocou unha sorte de guerra relixiosa e afastou da República aos sectores católicos pola aplicación excesiva da **secularización dos cemiterios** e o **control das manifestacións relixiosas**, incluídas as procesións nas festas patronais, por parte das autoridades municipais (Preston, 2019: 268-270 e 276).

A fundación da **CEDA** en febreiro de 1933 supuxo o xurdimento dun partido de masas cuxo líder (**Gil Robles**) loubaba nos seus mitins ao fascismo como garante de autoridade, patria e xerarquía:

“Es necesario en el momento presente derrotar implacablemente al socialismo... Hay que fundar un nuevo estado, una nación nueva, dejar la patria depurada de masones judaizantes... Que importa si nos cuesta derramar sangre... Llegado el momento, el Parlamento o se somete o lo hacemos desaparecer” (Discurso de Gil Robles en Madrid, publicado en *El Debate*, 3-XI-1933).

Financiado polo *sultán de España* Juan March e outros oligarcas, Gil Robles artellou unha coalición ampla para as eleccións de XI-1933: unha fronte contrarrevolucionaria na que integrou a carlistas, monárquicos que Renovación Española ou radicais para acadar a maioría dos votos en cada provincia. A compra de votos mediante ameazas de despido, reparto de pan e chourizo e ataques de matóns aos mitins das organizacións de esquerdas, como fixeron os caciques en Badaxoz segundo denunciou Margarita Nelken, ou o fomento da abstencións dos anarquistas, como fixeron os os falanxistas de José Anotnio Primo de Rivera en Cádiz, traducíronse na victoria electoral das organizacións de dereitas (Preston, 2010: 281 e 285).

3. Os erros dos gobernos reformistas presididos por Manuel Azaña.

A incorporación de Alejandro Lerroux ao goberno provisional constituído en abril foi un mal necesario, para contar coa colaboración dos radicais que asinaron o Pacto de San Sebastián, mais abriu as portas do poder a un político corrupto e cuxa ambición non ía parella as escasas capacidades que demostrou para a diplomacia, como ministro de exteriores dese goberno ata xuño, e para dirixiro un goberno entre 1933 e 1935. Converteuse, iso si, nun paradigma da corrupción só comparable ao vello doque de Lerma ou a casos máis recentes, como a trama Gurtel e o caso Bárcenas, rematando unha carreira de demagogia populista e servizo aos intereses dos poderosos que financiaron ao Partido Republicano Radical ata que dispuxeron doutras organizacións máis eficaces como a CEDA de Gil Robles e a emerxente Falange fundada polo fillo do ditador Primo de Rivera.³

Era imprescindible aumentar os salarios e reducir o desemprego dos traballadores, mais o goberno presidido por M. Azaña non garantiu con contundencia a aplicación dos decretos aprobados polo goberno provisional e da posterior lexislación reformista en material laboral e social:

- Decreto do Ministerio de Xustiza impedindo o desaloxo dos arrendatarios de terras e o encaremeno dos alugueiros mentres baixasen os prezos dos produtos agrícolas.

³ Recibiu financiamento dos monárquicos de Renovación Española dende novembro de 1933, incorporouse á conspiración contra a República deseñada no Pacto de El Escorial e fusionouse coas JONS en febreiro de 1934 (Preston, 2019: 290).

- Decreto de termos municipais para impedir que os latifundistas contratasen xornaleiros nos concellos veciños ou temporeiros portugueses e galegos mentres estivesen desempregados os braceiros da localidade porque esa práctica permitíalles rachar as folgas de subsistencia e baixar os míseros salarios.

- Xornada de 8 horas que obrigou aos donos das terras a contratar máis xornaleiros para realizar o mesmo traballo ou pagar as horas extras.

- Comités mixtos de arbitraje para solucionar conflitos laborais sobre salarios e condicións de traballo que obrigaban aos terratenentes a negociar cos sindicatos de xornaleiros.

- Decreto de Laboreo Forzoso para impedir que os donos das terras as deixasen a barbeito nun contexto de baixa dos prezos das producións agrícolas.

Estes decretos non se aplicaron con contundencia na metade meridional de España pola capacidade de atemorización e control da poboación que tiñan os terratenentes. Porén o proletariado agrícola confiou, naquel goberno interesado en mellorar as condicións de vida dos *miserables* e por iso se afiliaron masivamente á Federación Nacional de Traballadores da Terra (UXT) chegando a constituir o 40% da súa militancia a finais de 1932 (Preston, 2019: 256 e 259). Esta reduciuse nos dous anos seguintes porque a tardanza na aprobación da Lei de Reforma Agraria, a represión violenta das protestas campesiñas e, sobre todo, a paralización desas reformas polo goberno presidido por Alejandro Lerroux dende comezos de 1934 radicalizou as masas xornaleiras achegándoas aos posicionamentos revolucionarios da CNT.

O goberno non podía expropiar os latifundios sen cultivar e as fábricas pechadas, como demandaban a CNT e a FNTT da UXT porque xustificarían unha intervención militar en defensa da propiedade e do orde social. A crecente violencia na represión das folgas convocadas por organizacións desas centrais sindicais privárono do apoio deses militantes obreiros:

- O Ministro de Traballo Largo Caballero declarou ilegal a folga xeral convocada pola CNT en Sevilla e Barcelona o 18 de xullo de 1931 e o de Gobernación enviou ao exército a reprimir a de Sevilla. O Gobernador desta cidade permitiu que unha garda cívica de voluntarios dereitistas asasinase aos manifestantes. Resultado: 30 obreiros mortos e 200 feridos, a CNT desenganada do goberno republicano e os propietarios temerosos da violencia revolucionaria desta (Preston, 2019: 267).

- A FNTT de Badaxoz convocou unha folga xeral en decembro de 1931 protestando pola falta de traballo e a fame que padecían. Unha manifestación pacífica no pobo de

Castilblanco foi reprimida a tiros por catro gardacivís o 31 de decembro co resultado dun morto, 2 feridos e a reacción dos veciños que mataron aos 4 gardas. O xeneral Sanjurjo, director xeral da Benemérita, aproveitou para comparar aos xornaleiros cos cabileños do Rif e permitiu que a sanguenta vinganza dos seus subordinados sobre os folguistas nesa provincia (8 mortos en Castilblanco, 2 máis e 3 feridos en Zalamea de la Serena) en nas de Ciudad Real (1 morto e 2 feridos en Calzada de Caltrava, 1 morto en Puertollano), Zaragoza (2 mortos e 11 feridos en Épila) e Valencia (2 mortos e 10 feridos en Jeresa) segundo recolle P. Preston (2019: 273).

- Vinteito gardas civís abriron fogo sobre unha manifestación pacífica de obreiros dunha fábrica de calzado de Arnedo (Logroño) que foran despedidos por afiliarse á UXT co resultado de 5 mortos (incluída unha muller de 26 anos que estaba embarazada e o seu fillo de 2 ao que tamén asasinaron) e máis de 50 feridos de bala dos cales morreron cinco nos días seguintes e outros padeceron amputacións en xaneiro de 1932 (Preston, 2019: 274).

- A garda civil e os gardas xurados dos latifundios mallaban ás persoas que recollían froitos e leñas caídas das árbores como unico xeito de subsistir (Preston, 2019: 274).

- A maioría da poboación de Casas Viejas (Cádiz) padeceu o desemprego polo peche patronal e o aumento do prezo do pan durante 1932. Sobreviviron mendigando, traballando de peóns camineiros e collendo espárragos trigueiros e coellos no monte. Secundaron a convocatoria de folga xeral revolucionaria da CNT para o 8 de xaneiro de 1933, proclamaron o comunismo libertario no pobo e a represión pola Garda Civil saldouse con 24 mortos. A prensa conservadora financiada por Juan March criticou ao goberno que permitira esa matanza, difundindo o bulo de que a ordenara Azaña (Preston, 2019: 279).

A **reforma militar** aplicada, directamente, por Manuel Azaña como ministro de Guerra pretendía modernizar a capacidade operativa do exército reducindo o número de oficiais, como recomendaban os de Artillería e Aviación, provocando o descontento dos africanistas e doutros oficiais afectados pola revisión dos ascensos que ameazaba con degradar a coroneis a varios oficiais que acadaran o xeneralato por por *méritos de guerra* en Marrocos⁴. Multiplicáronse axiña as conspiracións dos oficiais que pasaron a reserva co soldo íntegro alentadas pola prensa conservadora (*ABC*, *La Época* e *La Correspondencia Militar*) que responsabilizaban á República da falta de orde e respecto

⁴ Esa revisión, que tardou 18 meses en resolverse, e o peche da Academia General Militar de Zaragoza que era un criadeiro de militares revolucionarios provocou a enemizade encuberta de Franco cara ao novo réxime (Preston, 2019: 264).

á Igrexa e ao Exército pola vontade de Azaña de “triturar al ejército” seguindo as instrucións do “gabinete negro” de oficiais republicanos (Preston, 2019: 264-265).

A negociación do Estatuto de Autonomía de Cataluña suscitou a reacción dos sectores conservadores e militares ante aquel *ataque a la unidad nacional* coa presentación de enmendas nas Cortes, para retrasar a súa aprobación, e o boicoteo aos produtos cataláns nas provincias castelás (Preston, 2019: 275).

Enfurecidos pola reforma militar e a da estrutura política do Estado, moitos oficiais viron positivamente o golpe de Estado de Sanjurjo o 10 de agosto de 1932. Relevado do mando da Garda Civil en xaneiro dese ano encargaranlle a dirección xeral do corpo de Carabineiros, contou co apoio económico de Juan March e político de Lerroux e Mussolini para atentar contra o goberno republicano. O seu fracaso facilitou a aprobación nas Cortes dos proxectos de reforma Agraria e de Estatuto de Autonomía de Cataluña (Preston, 2019: 276).

Porén, o goberno presidido por Manuel Azaña foi incapaz de impedir as conspiracións dos monarquicos e do oligarca Juan March. Convertido en deputado independente polas Baleares mediante a compra masiva de votos, ameazou de morte aos membros da Comisión de Responsabilidades sobre a Corrupción, e sobornou a algúns dos deputados que formaban a subcomisión que investigaba, especificamente, os seus monopolios. Nos anos seguintes, March financiou a CEDA e mercou os votos necesarios para ser deputado por Baleares en 1933 e, de novo, en febreiro de 1936, ao tempo que financiaba a CNT e ao director do periódico *La Tierra* para que fomentasen a abstención electoral dos seus militantes que votaran aos republicanos en 1931 (Preston, 2019: 271, 282-283).

“El que triunfe, sea de derecha o de izquierda será nuestro enemigo, será nuestro encarcelador y nuestro degollador. Será el que tenga a su disposición las porras del Asalto, la oficiosidad de la Policía, los fusiles de la Benemérita y la mentalidad del cuerpo de prisiones. El proletariado tendrá exactamente lo que tiene hoy: sombra carcelera, espías, hambre, cardenales y verdugones” (extracto dun artigo do médico Isaac Puente publicado en CNT 24-X-1933, cit in Preston, 2019: 284).

Renovación Española e oficiais do Estado Maior (o capitán de Jorge Vigón e o tnte. coronel Valentín Galarza Morante) formaron un comité para organizar debidamente un golpe de estado co apoio de Afonso XIII: mercaron armas, contrataron a anarquistas da FAI para que provocasen incidentes, crearon unha rede conspiradora coordinada por Santiago Martín Báguenas que fora xefe da policía secreta ás ordes do xeneral Mola e

células subversivas dentro do exército coa axuda da Unión Militar Española creada polo coronel Emilio Rodríguez Tarduchy, que era amigo íntimo de Sanjurjo, e dirixida polo capitán B. Barba Hernández, africanista que tamén servía no Estado Maior e era amigo de Franco (Preston, 277: 277 e nota 69).

4. A radicalización das masas obreiras como consecuencia da represión brutal das manifestacións polas forzas de seguridade do estado e efectivos militares e das medidas involucionistas tomadas polos gobernos radical cedistas en 1934.

Os gobernos da Segunda República seguiron utilizando a represión como principal instrumento para conter as demandas dos xornaleiros sen terra que empeoraron, nestes anos, as condicións de miseria nas que malvivían pola combinación da perda de colleitas debido a enchentes e a presión dos propietarios reducindo salarios e negándose a contratar aos que estivesen sindicados.

O envío de forzas militares dende Marrocos xa se fixera para expulsar aos 1.800 xornaleiros que ocuparon Antequera (Málaga) en novembro de 1930: unidades de infantería e de caballería axudaron a Garda Civil a expulsaron a tiros a aquelas persoas que só pedían pan para as súas familias e traballo para gañalo (Preston, 2019: 254). A represión brutal de Castilblanco, Arnedo e Casas Viejas provocou a radicalización da CNT e da FNTT durante 1933.

A victoria electoral da CEDA e do Partido Republicano Radical que acadaron un total de 3.345.504 votos traducidos a 115 e 104 deputados, respectivamente, fronte aos 3.375.432 votos das organizacións de esquerdas que se converteron en só 99 deputados das minorías, mudou radicalmente o escenario económico e social (Preston, 2019: 282 e 284). Amparados na inacción do goberno presidido por Lerroux e sostido pola CEDA, que axiña paralizou as reformas sociais e laborais de Largo Caballero, os empresarios e terratenentes recortaron os salarios e despediron traballadores. O desemprego aumentou ata o 12% da poboación, acadando o 20% nas provincias meridionais, o 30% en Madrid e ata o 40% no sector da construción. Os 619.000 parados de finais de 1933 chegaron a 703.000 en abril de 1934 e o prezo do pan aumentou ata un 70% nese período (Preston, 2019: 283 e 289).

Lerroux converteu a súa acción de goberno nunha *licenza para roubar*, repartindo cargos políticos e favores entre os seus afíns durante case dous anos ata que os escándalos *estraperlo* e Nombela liquidaron a súa carreira política en 1935 (Preston, 2019: 287, 305 e 307-308). Demostrábase a veracidade das denuncias da corrupción

radical e, nomeadamente, do emperador do Paralelo que xa o afastara do goberno reformistas presidido por Azaña.⁵

“La mayoría de los gobiernos presididos por el señor Lerroux y, singularmente, el actual son verdaderos sindicatos de negocios fabulosos” (Declaracións de Felix Gordón Ordás, fundador da Unión Republicana, ao periódico *La Libertad*, 29-V-1919, cit in Preston, 2019: 287).

“No iban a contentarse con los cargos políticos que siempre mudan al variarse el gobierno. Con método y paciencia grandes desmenuzaron toda la administración española y sus aledaños, dentro y fuera del país; no hubo ministerio, monopolio, delegación, comisaría, consorcio, confederación, compañía concesionaria o arrendataria, instituto, etcétera, etcétera donde no introdujesen el gatillo y extrajesen algo” (anotación de Manuel Azaña nas súas obras completas, correspondente ao 28-VI-1937, vol IV, paxs 635-636, cit in Preston, 2019: 287).

No entanto, as conspiracións monárquicas e carlistas contra a República procuraron o apoio económico e militar de Italia para artellar o exército de 30.000 requetés formado polo coronel africanista J. E. Varela que Fal Conde puxo ao dispor de Mola en xullo de 1936. As desavinzas entre os líderes das organizacións ultradereitistas impedían a formación dun único bloque arredor da CEDA de Gil Robles⁶. Este ameazou con retirarlle o apoio parlamentario ao goberno en marzo de 1934 e para eliminar aos ministros radicais reformistas, asegurando a represión máis dura dos xornaleiros famentos que apañaban as belotas e aceitunas caídas nos latifundios, unha lexislación contra as folgas semellante a que existía na Italia fascista e no Portugal salazarista, a amnistía para o xeneral Sanjurjo e o resto dos golpistas do verán de 1932, o cese de alcaldes socialistas acusados de non materen a orde pública e a anulación do decreto de termos municipais na primavera de 1934. Dese xeito, os terratenentes puideron baixar os salarios coa ameaza de contratar braceiros doutros concellos, en Portugal ou en Galicia (Preston, 2019: 292 e 294).

⁵ As pescudas da Comisión de Responsabilidades sobre a corrupción política na etapa de Primo de Rivera xa apuntaron o financiamento de Lerroux por Juan March facendo imposible que formase parte do goberno de Manuel Azaña. Isto aumentou a frustración do *emperador do Paralelo* que escribiu nas súas memorias: “*la República necesitaba al frente de su gobierno a un republicano de abolengo, de experiencia y de autoridad: todo eso lo tenía yo y nadie en mejor medida que yo*” (Preston, 2019: 270).

⁶ José Antonio Primo de Rivera impediu que José Calvo Sotelo se afiliase a Falanxe argumentando que non era un caudillo porque non sabía montar a cabalo e a prensa conservadora acusaba a Gil Robles de flebleza na conquista do Estado para construír un rexime totalitario: *El Debate* sinalaba a represión do movemento obreiro austriaco por Dollfuss como exemplo a seguir (Preston, 2019: 291-292 e nota 122).

Como parte desa estratexia de asalto ao Estado, as JAP planificaron o mitin de El Escorial en abril de 1934 como unha marcha sobre Madrid imitando a toma do poder por Mussolini. Xuntaron 50.000 persoas, moitos deles xornaleiros pagados polos seus amos para que aplaudisen ao “jefe” Gil Robles e o discurso de Luciano de la Calzada, deputado cedista por Valladolid cando afirmou que *“judíos, heresiarcas, protestantes, comuneros, moriscos, enciclopedistas, afrancesados, masones, krausistas, liberales y marxistas no tienen derecho a llamarse españoles”* (Preston, 2019: 293).

Gil Robles reclamaba nas Cortes o recorte da autonomía rexional, a intervención do goberno central contra a Generalitat catalana. No mitin de Covadonga (5-IX-1934) salientou a necesidade de aniquilar a rebelión separatista dos nacionalistas cataláns e vascos, afirmando que prefería “un pueblo de locos a un pueblo de miserables” coa intención de provocar unha reacción das organizacións de esquerdas que xustificase un golpe de estado militar. Fracasou no seu intento de controlar totalmente o goberno, mesmo convertendo a Lerroux no presidente da República para asumir el a xefatura do gabinete, mais conseguiu que a UXT de Largo Caballero acabase secundando a folga xeral en outubro de 1934:

“Yo tenía la seguridad de que nuestra llegada al poder desencadenaría inmediatamente un movimiento revolucionario... En aquellos momentos en que veía la sangre que se iba a derramar me hice esta pregunta: ¿puedo dar a España tres meses de aparente tranquilidad si no entro en el gobierno?... ¿Pero entrando estalla la revolución? Pues que estalle antes de que esté bien preparada, antes de que nos ahogue. Esto fue lo que hizo Acción Popular: precipitar el movimiento, salir al paso de él, imponer desde el gobierno el aplastamiento implacable de la revolución” (declaracións de Gil Robles na revista CEDA, nº 36-37, XII-1934, cit in Preston, 2019: 299).

A remodelación do goberno de Lerroux o 3 de outubro de 1934, acollendo 3 ministros da CEDA facía previsible o aumento da explotación laboral dos xornaleiros e da represión contra eles. A UXT convocou unha folga xeral pacífica e o goberno comezou a encarcerar aos seus líderes. Os mineiros asturianos controlaron as minas e Oviedo dende o 6 de outubro e Lluys Companys proclamou o “Estat Catalá dentro da Republica Federal de España”. Declarouse o Estado de Guerra de xeito que ese ministerio asumiu o control da orde pública e o xeneral Franco como xefe do Estado Maior dirixiu a represión dos mineiros asturianos coas feroces tropas africanistas. No entanto, o xeneral Batet restaurou a legalidade republicana en Cataluña como capitán xeral impedindo que os barcos de guerra xa enviados por Franco bombardeasen

Barcelona e desembarcasen aos lexionarios para arrasar a cidade⁷. *A revolución de Asturias* convenceu aos sectores de dereitas de que a intervención militar era a emlor solución para impedir os cambios alentados polo primeiro bienio republicano e Azaña, detido durante meses, converteuse no símbolo e esperanza dos millóns de explotados e reprimidos durante o bienio radical cedista.

Gil Robles provocou novas crises de goberno durante 1935 para suprimir aos ministros radiciais máis liberais e facerse con 5 carteiras, incluída o Ministerio da Guerra que asumiu el mesmo en maio dese ano. Aprobou a compra de armas a Alemania, con substancionas comisións para a CEDA, purgou ao exército de oficiais leais á República, ascendeu aos involucionistas e favoreceu con cargos de prestixio a Franco (confirmado como xefe de Estado Maior), M. Goded (inspector xeral do exército) e J. Fanjul (subsecretario da guerra). O primeiro deles coordinou con Mola, xefe das forzas militares de Marrocos, o emprego destas para aplastar futuras revoltas dos obreiros españois e fomentou as conspiracións do seu axudante Valentín Galarza (Preston, 2019: 305-306). Gil Robles coido chegado o momento de dirixir o goberno para satisfacer as arelas dos seus seguidores:

“Con las armas del sufragio y de la democracia, España debe disponerse a enterrar para siempre el cadáver putrefacto del iberalismo. La JAP no cree en el sufragio universal ni en el parlamentarismo ni en la democracia” (JAP, 12-X-1935, cit in Preston, 2019: 309).

Consultou aos xenerais Franco,, Fanjul, Goded e Varela sobre as posibilidades exitosas dun golpe de estado, a finais de 1935, e respostaronlle que aínda non estaban preparados. No entanto, as organizacións obreiras encostaron a estratexia de fronte popular preconizada por Stalin para soste ás democracias liberais fronte á ameaza fascista. Azaña e Largo Caballero apoiaron esa estratexia agardando liderar a coalición resultante nas eleccións convocadas para febreiro de 1936. Gil Robles dispuña de infinitos recursos económicos, fornecidos, de novo, por Juan March e outros oligarcas, a co modelo da propaganda antimarxista que lle enviaron os nazis alemáns para amedrentar ao electorado rural coa suposta ameaza de colectivizacións de terras e mulleres en caso de victoria da esquerda. Houbo 46 mortos e máis de 40 feridos durante a campaña electoral, a maioría deles militantes do PSOE ou do PCE e vítimas do terrorismo urbano dos pistoleiros fascistas. O emprego dos tradicionais mecanismos

⁷ Esa foi a razón do seu fusilamento durante a guerra civil segundo o monxe da badía de Montserrat Hilari Raguer, *El general Batet. Franco contra Batet. Crónica de una venganza*, Barcelona, Península, 1996, pp. 135-186.

de coacción e fraude electoral polas dereitas non pudo impedir a victoria da Fronte Popular⁸. Gil Robles esixiu o 17 de febreiro a Portela Valladares, o xefe de Goberno que convocara e perdera as eleccións, que declarara o estado de guerra para impedir a anarquía e un goberno de esquerdas. No entanto, Franco alertou aos militares golpistas da UME para entrar en acción pero fracasou no intento de convencer a Sebastián Pozas, director xeral da Garda Civil de que se sumara ao golpe... e as gornicións non se mobilizaron sin a garantía da colaboración da Benemérita que era unha forza moi respectada pola súa profesionalidade. Por orden de Franco, como Xefe de Estado Maior do Exército, declarouse ilegalmente o estado de guerra en Zaragoza, Valencia, Oviedo e Alacante... Pozas advertiu aos comandantes da Garda Civil que o goberno non o declarara e garantiu o apoio desta a Portela Valladares. Este resistiu as presións de Calvo Sotelo e de Gil Robles para que non dimitise e autorizase o golpe orquestrado por Franco. O 19 de febreiro cedeu o poder a Azaña sina gardar a apertura das Cortes para neutralizar aos golpistas, mais non o informou da deslealtade de Franco de xeito que este seguiu artellando unha rebelión militar nos meses seguintes con Mola, Orgaz, Villegas, Fanjul e Varela ao tempo que a CEDA de Gil Robles e Calvo Sotelo obstruían nas Cortes a acción de goberno e recaudaban fondos para financiar o golpe de estado (Preston, 2019: 314-315 e 318).⁹

Azaña converteuse no presidente da República, Largo Caballero negouse a entrar nun goberno republicano, como arelaba Indalecio Prieto para reforzar o reformismo das clases medias, temendo que os militantes da UXT se pasasen masivamente á CNT, aceptou a unificación da súa Federación de Juventudes Socialistas co PCE e comezou a loubar a revolución vindeira (Preston, 2019: 322).

A seca de 1935 e as choivas do inverno estragaron as colleitas e reduciron, de novo, o emprego temporeiro na recolleita de aceitunas, trigo e cebada. Os xornaleiros ocuparon algúns latifundios en Badajoz e Albatece, empurrados pola fame e as expectativas de que o novo goberno reactivase a reforma agraria. A represión das

⁸ O mellor estudo sobre os fraudes concretos e a lexitimidade dos resultados destas eleccións de febreiro de 1936 sigue sendo o realizado polo equipo de Javier Tusell en 1971. O recente libro de M. Álvarez Tardío e Roberto Villa García titulado *1936. Fraude y violencia* non demostra a hipótese de que a Fronte Popular chegara ao poder mediante o fraude electoral como argumentaron os franquistas en 1939 para xustificar a súa rebelión contra o goberno de Casares Quiroga e esquece a manipulación electoral que admitiu o propio Gil Robles nas súas memorias (Preston, 2019: 313).

⁹ Calvo Sotelo insultou a un deputado socialista santanderino alcumándoo de pigmeo na sesión de presentación do novo goberno republicano presidido por Casares Quiroga e declarouse abertamente fascista na sesión do 16 de xunio proclamando que “sería loco el militar que al frente de sus destino no estuviera dispuesto a sublevarse a favor de España y en contra de la anarquía” (Diario de sesións das Cortes, 16-VI-1936 e ABC do día seguinte (cit in Preston, 2019: 323).

forzas de seguridade produciu 17 mortos e moitos máis feridos en Yeste (Albacete) o 29 de maio de 1936. Temerosos dunha revolución social que rematase cos seus privilexios, algúns terratenentes fuxiron as cidades e comezaron a financiar as tramas golpistas que orquestraba o xeneral Mola cos militares da UME, o apoio dunha CEDA electoralmente derrotada, dunha Falanxe envalentonada e uns carlistas preparados para atacar coas armas á República (Preston, 2019: 321 e 323).

O terrorismo urbano fascista aumentou na primavera de 1936 provocando enfrontamentos cos militantes de esquerdas que resume ben P. Preston (2019: 317-

- Pistoleiros falanxistas dispararon sobre familias obreiras en Granada o 9 e 10 de marzo. Os sindicatos reaccionaron convocando unha folga xeral. Destruiron as sedes de Falanxe, de Acción Popular, da ACNP, do xornal El Ideal e queimaron dúas igrexas.

- O 12 de marzo intentaron asasinar ao socialista Luís Jiménez de Asúa, catedrático de Dereito, e o 16 dese mesmo mes atacaron a casa de Largo Caballero.

O novo goberno afastou de Madrid aos militares golpistas: Franco e Goded foron nomeados comandantes militares de Canariase Baleares, respectivamente, e Mola converteuse no gobernador militar de Pamplona dende onde organizou o definitivo golpe de Estado arroupado polos carlistas e tolerado por Casares Quiroga que non atendeu as denuncias sobre o armamento destes e as tramas daquel. Tampouco se atreveu a cesar a Yagüe como comandante da Lexión en Marrocos fiando na súa palabra de lealtade á República o 12 de xuño. Tres días máis tarde, ordenou ao gobernador civil de Navarra que retirase os efectivos da garda civil que cercaran o mosteiro de Irache (Estella) no que se reunir segredamente Mola cos comandantes das gornicións de Pamplona, Logroño, Vitoria e San Sebastián, afirmando que o xeneral “era un leal republicano que merecía todo o respecto das autoridades” segundo recolle Carlos Fernández Santander en Casares Quiroga, una pasión republicana (Eds. do Castro, Sada, 2000, paxs. 235-240). Mola xa enviara a súa 1ª instrucción segreda de Mola aos implicados no golpe, abril de 1936:

“La acción ha de ser en extremo violenta para reducir lo antes posible al enemigo, que es fuerte y bien organizado. Desde luego, serán encarcelados todos los directivos de los partidos políticos, sociedades o sindicatos no afectos al Movimiento aplicándose castigos ejemplares a dichos individuos para estrangular los movimientos de rebeldía o huelgas”.¹⁰

¹⁰ Cit in Preston, 2019: 324 que recolle, tamén, o 1º discurso de Mola ao comezo da guerra: “Hay que sembrar el terror, hay que dar sensación de dominio eliminado sin escrúpulos ni vacilación a todos los que no piensen como nosotros”.

A comezos de xullo, os golpistas pecharon a compra de 40 avións, bombas, proxectís de artillería e ametralladoras a Italia co pagamento garantido por Juan March... Só lles faltaba asegurar a participación dun Franco respectado entre os militares que se formaran na Academia Xeral Militar de Zaragoza, pola UME coa que conectara a través de Galarza Morante dende o Estado Maior e polos pequenos propietarios que aplaudiran a cruel represión dos mineiros asturianos polas tropas colonais de legionarios. March financiou a operación do Dragón Rapide que agardaba a Franco no aeroporto de Gando (Gran Canaria) dende o 12 de xullo. O asasinato de Calvo Sotelo polos compañeiros de José del Castillo, tenente da Garda Republicana de Asalto ese mesmo día eliminou ao líder político de máis prestixio internacional dentro do grupo golpista. O xeneral Amado Balmes, comandante militar de Gran Canaria rexeitara unirse a trama golpista. Recibiu un tiro no bandullo o 16 de xullo e Franco trasladouse dende Tenerife a illa das Palmas para presidir o funeral militar. O 17 de xullo voou a Marrocos para dirixir as gornicións de Melilla, Tetúan e Ceuta que acababan de sublevarse contra o goberno da República.